

Κρίση Υπερσυσσώρευσης και Ανεργία στην Ελλάδα (1975-1992)

Η παρατεταμένη ύφεση της παγκόσμιας οικονομίας είναι καθεστώς εξόχως αποκαλυπτικό των αδυναμιών του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής: διότι, η καταπολέμηση κάθε ξεχωριστής ανισορροπίας του συστήματος έχει ως αντίτιμό της μαν άλλη, νέα, ανισορροπία. Έτσι, χάρη στην πολιτική του νεοφιλελευθερισμού της δεκαετίας του '80, στη Βόρειο Αμερική και στη Δυτική Ευρώπη, ο πληθωρισμός τιθασεύτηκε και η κερδοφορία παρουσίασε μια όχι ευκαταφρόνητη βελτίωση. Όμως, μια άλλη "οικονομική μεταβλητή", το ποσοστό ανεργίας, τίθεται πλέον εκτός ελέγχου: στις χώρες του ΟΟΣΑ, ο αριθμός των ανέργων υπερβαίνει τα 32 εκατομμύρια και η μακροχρόνια ανεργία (δηλαδή το ποσοστό των ανέργων που παραμένουν χωρίς εργασία για διάστημα πάνω από 12 μήνες) ανέρχεται σε 46% στη Γερμανία, 38% στη Γαλλία, 71% στην Ιταλία, 54% στην Ισπανία, 36% στη Βρετανία. Οι προεκβολές στο μέλλον των σημερινών τάσεων της παγκόσμιας οικονομίας σκιαγραφούν μια επιδείνωση του προβλήματος: ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης που είναι αναγκαίος για την ουσιαστική μείωση της ανεργίας μέχρι το τέλος του αιώνα υπολογίζεται ότι είναι της τάξης του 5% ετησίως. Ποσοστό για ονειροπόλους της καπιταλιστικής ανάπτυξης: η σκληρή πραγματικότητα κυμαίνεται στα επίπεδα του 2,5-3,5%. Αυτομάτως, οδεύουμε προς μια κοινωνικοποίηση του προβλήματος της ανεργίας: το ζήτημα δεν αφορά πλέον μόνον τις συνδικαλιστικές και πολιτικές οργανώσεις των εργαζόμενων τάξεων, αλλά και το Κράτος, την εργοδοσία, τους διανοούμενους της αστικής τάξης... Για τον πολύ απλό λόγο ότι, μέσω της εκρηκτικής αύξησης της ανεργίας (και ιδιαίτερα της παρατεταμένης) τίθενται πλέον σε κίνδυνο βασικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ισορροπίες του καπιταλισμού. Έτσι, η ίδια συγκυρία αναδεικνύει την ανεργία, ως θεωρητικό αντικείμενο, σε πεδίο νέων ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων. Καθώς οι διανοούμενοι της αστικής τάξης, οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του Κράτους και οι διεθνείς οργανισμοί, επεξεργάζονται τα θεωρητικά τους σχήματα και οργανώνουν την προπαγάνδα τους, δηλαδή ετοιμάζουν τα όπλα της αστικής πολιτικής, επιβάλλεται, πλέον, μια ανάλογη προσπάθεια εκ μέρους των οργανωμένων δυνάμεων της εργα-

σίας προκειμένου να διαμορφώσουν τη δική τους στρατηγική και τη δική τους τακτική ενάντια στην ανεργία: οι προσδιοριστικοί της παράγοντες πρέπει να γίνουν, πριν είναι πολύ αργά, αντικείμενο αδιάλειπτης ανάλυσης.

Το άρθρο αυτό έχει ως στόχο μια γρήγορη, προκαταρκτική, ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της ανεργίας στην Ελλάδα με αφετηρία την θεωρία της κρίσης υπερσυσσώρευσης όπως αυτή βρίσκεται διατυπωμένη στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* του Karl Marx. Η βασική διαπίστωση του άρθρου είναι ότι η ανεργία, ως φυσικό επακόλουθο της κεφαλαιοκρατικής κρίσης υπερσυσσώρευσης, δεν είναι δυνατό να μειωθεί ουσιαστικά χωρίς την εφαρμογή της ριζοσπαστικής λύσης που έχει ήδη προτείνει το εργατικό κίνημα: τη *δραστική μείωση του εργάσιμου χρόνου*. Ωστόσο, πέρα από αυτόν το *στρατηγικό στόχο*, είναι δυνατό να προσδιορίσουμε, με βάση την ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της ανεργίας, και μια *αμυντική τακτική* που αναφέρεται στην οικονομική πολιτική: επέκταση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας μέσω επενδύσεων και αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του υπάρχοντος παραγωγικού δυναμικού μέσω μιας πολιτικής διαρκούς οικονομικής μεγέθυνσης.

Θεωρίες όπως αυτή της κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου εκφέρονται συνήθως ως σημείο εμμονής — αν όχι πίστης — στη μαρξιστική θεωρητική παράδοση: σαν ένα είδος λεκτικής σημαίας, υψηλής ιδεολογικής — και ενδεχομένως συναισθηματικής — φόρτισης, πλην όμως αμελητέας θεωρητικής σημασίας.

Πέρα, όμως, από αυτόν τον άκρως ιδεολογικοποιημένο τύπο εκφοράς των μαρξιστικών εννοιών, η θεωρία της κρίσης υπερσυσσώρευσης — όπως είναι διατυπωμένη στο *Κεφάλαιο* — μας επιτρέπει να αναλύουμε την πραγματικότητα. Όχι μόνο μέσω των ποιοτικών/θεωρητικών αναλύσεων της συγκεκριμένης πραγματικότητας, αλλά και μέσω ποσοτικών/εμπειρικών επεξεργασιών. Μας δίνει τη δυνατότητα:

να συγκροτούμε συνεκτικά (από λογική άποψη) σύνολα εμπειρικών εννοιών,

να παράγουμε, διαμέσου αυτών, αλλά και των στατιστικών στοιχείων, εμπειρικά/στατιστικά αποτελέσματα και

να θέτουμε έτσι σε έλεγχο τις θεωρητικές μας υποθέσεις.

Για την *εμπειρική περιγραφή* των φαινομένων της κρίσης, είναι προφανές ότι χρειαζόμαστε ένα λογικά συνεκτικό σύνολο εμπειρικών εννοιών και (συνήθως μετρήσιμων μεγεθών). Όμως, οι έννοιες της εμπειρικής ανάλυσης, όταν αυτή δεν προέρχεται από μια προϋπάρχουσα θεωρητική κατασκευή, εμφανίζονται ως άμορφο σύνολο παρατιθέμενων, τυχαίως διατεταγμένων, και ενδεχομένως αλληλοεπικαλυπτομένων εννοιών. Η θεωρητική κατασκευή—

που στην περίπτωσή μας είναι η θεωρία της κρίσης υπερουσώρευσης του Karl Marx — μας δίνει τη δυνατότητα:

να επιλέξουμε καταρχήν τον ελάχιστο αναγκαίο αριθμό εννοιών με τις οποίες μπορούμε να περιγράψουμε το φαινόμενο,
να τις οργανώσουμε σ' ένα συνεκτικό, από λογική άποψη, σύνολο, με σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος-ανάδρασης, σχέσεις ιεραρχίας, χρονικής διαδοχής κ.α.

Η οργάνωση αυτή επιτυγχάνεται με τη δημιουργία μιας *συστοιχίας* ανάμεσα στις θεωρητικές κατηγορίες αφενός και τις εμπειρικές έννοιες αφετέρου (π.χ. η αποδοτικότητα κεφαλαίου αντιστοιχεί στο ποσοστό κέρδους, το μερίδιο της εργασίας στην καθαρή προστιθέμενη αξία αντιστοιχεί στο ποσοστό υπεραξίας κ.λπ.) χωρίς δέβαινα να έχουμε την αυταπάτη ότι οι συζυγείς όροι της συστοιχίας είναι ταυτόσημοι: μια θεωρητική έννοια είναι εκ κατασκευής *αφηρημένη* και ως εκ τούτου δεν θα γίνει ποτέ αντικείμενο μέτρησης¹.

Αφού έτσι έχουν τα πράγματα, η θεωρία της κρίσης υπερουσώρευσης κεφαλαίου η οποία τίθεται στον Τρίτο Τόμο του *Κεφαλαίου*² θα μπορεί να "καθοδηγήσει" την ποσοτική ανάλυση της ανεργίας: διότι, ας μην το ξεχνάμε, ο πυρήνας αυτής της θεωρίας βρίσκεται στην ενότητα που φέρει τον τίτλο *Πλεόνασμα κεφαλαίου σε συνθήκες πλεονάσματος πληθυσμού*³.

Σ' αυτό το άρθρο θα διερευνήσουμε, λοιπόν, με βάση τις παραπάνω μεθοδολογικές παρατηρήσεις, το πεδίο έρευνας που διανοίγει η χρήση των εννοιών αυτής της θεωρίας σε ό,τι αφορά το *ζήτημα της ανεργίας*⁴.

Η υπερουσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα⁵, όπως και στις άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, είναι παραγωγή μέσων παραγωγής που δεν μπορούν να λειτουργήσουν σαν μέσα παραγωγής υπεραξίας παρά μόνον με μειωμένο ποσοστό κέρδους, δηλαδή με επιδείνωση της κερδοφορίας. Με άλλα λόγια, στις κρίσεις υπερουσώρευσης — όπως λέει ο ίδιος ο Karl Marx — το κεφάλαιο γίνεται ανίκανο να εκμεταλλεύεται την εργασία στο βαθμό εκείνο που απαιτεί η "υγιής", "ομαλή" ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής.

Και οι συνέπειες της επιδείνωσης της κερδοφορίας (ακριβέστερα του ποσοστού κέρδους) είναι πολλές: διαταραχές και δίαιες παύσεις της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής, επιβράδυνση της συσώρευσης, στασιμότητα της παραγωγής, αδράνεια των μηχανισμών της αγοράς, ακινητοποίηση μεγάλης μάζας μέσων παραγωγής, απαξίωση κεφαλαίου... Για τον πολύ απλό λόγο ότι το ποσοστό κέρδους είναι ο καθοριστικός παράγοντας⁶ της επιτάχυνσης ή της επιβράδυνσης της συσώρευσης κεφαλαίου, της επέκτασης ή του περιορισμού της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής - άρα και της αύξησης ή της μείωσης της απασχόλησης.

Η ανεργία είναι, λοιπόν, μια "φυσική" συνέπεια των φαινομένων της κρίσης υπερουσώρευσης: η αναστολή των επενδύσεων και της παραγωγής αδρανοποιεί

ένα μέρος της εργασιακής δύναμης, το θέτει σε "διαθεσιμότητα" ή ακόμη το οδηγεί στην καταστροφή μέσω της παρατεταμένης ανεργίας.

Πτώση της αποδοτικότητας κεφαλαίου, επιβράδυνση της συσσώρευσης και της παραγωγής: αυτές είναι, κατά συνέπεια, οι μεταβλητές με τις οποίες θα πρέπει μια ποσοτική/εμπειρική ανάλυση να ερμηνεύσει τις μεταβολές της απασχόλησης σε μια περίοδο κρίσης υπερσυσσώρευσης.

Εντούτοις, η ανεργία δεν οφείλεται μόνον στην κρίση υπερσυσσώρευσης, αλλά και στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, δια του οποίου επιχειρείται η έξοδος από αυτήν (την κρίση). Πιο συγκεκριμένα:

Το οικονομικό σύστημα, για να αποκαταστήσει τις "υγιείς", "ομαλές" συνθήκες κερδοφορίας που επιτρέπουν την επιτάχυνση της συσσώρευσης κεφαλαίου, τείνει αυθόρμητα

όχι μόνον στην αδρανοποίηση ή ακόμη στην καταστροφή του λιγότερο κερδοφόρου τμήματος των μέσων παραγωγής, το οποίο δε λειτουργεί, δε δρα πια σαν κεφάλαιο, αλλά και στη χρήση νέων μηχανών, τεχνολογικών και οργανωτικών καινοτομιών που αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου. Καταφεύγει δε στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό για να αντιμετωπίσει την πτώση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου (ή ορθότερα του λόγου προϊόντος/κεφαλαίου)⁷ που είναι και η ουσιαστική αιτία της κρίσης υπερσυσσώρευσης.

Η τεχνολογική και οργανωτική αναδιάρθρωση συνοδεύεται, τις περισσότερες φορές, από αύξηση της τεχνικής σύνθεσης κεφαλαίου (της έντασης κεφαλαίου): Για τη χρησιμοποίηση της ίδιας μάζας μέσων παραγωγής χρειάζεται τώρα, με την εκμηχάνιση και την αυτοματοποίηση, μικρότερος αριθμός απασχολουμένων απ' ό,τι προηγουμένως.

Επομένως, άλλη μία, μεταβλητή που θα έπρεπε να εξεταστεί από την ποσοτική ανάλυση της ανεργίας είναι ο ρυθμός υποκατάστασης της εργασίας από κεφάλαιο, αφού ανάλογα με το ρυθμό αυτόν αυξάνει και ο αριθμός των εργαζομένων που "πλεονάζουν".

Τα χαρακτηριστικά της κεφαλαιοκρατικής κρίσης που εκτέθηκαν παραπάνω ερμηνεύουν τη μείωση ή την επιβράδυνση της απασχόλησης ως πολύτιμο μέγεθος.

Όμως, το ποσοστό ανεργίας δεν εξαρτάται μόνον από την απασχόληση, αλλά εξίσου, και από το ύψος του εργατικού δυναμικού. Επομένως, κάθε ανάλυση της ανεργίας δεν μπορεί παρά να λαμβάνει υπόψη της και τους προοδιοριστικούς παράγοντες του εργατικού δυναμικού. Αυτή η τελευταία μεταβλητή εξαρτάται από οικονομικούς και δημογραφικούς παράγοντες.

Σε ό,τι αφορά τους δημογραφικούς παράγοντες (ποσοστό γεννήσεων και γάμων, θνησιμότητα...), μεταβάλλουν τόσο την σύνθεση ηλικιών του πληθυσμού όσο και το συνολικό του μέγεθος. Έτσι, μεταβάλλεται και το ποσοστό

των ηλικιών 15-64 ετών, που αντιπροσωπεύει εκείνο το τμήμα του πληθυσμού που είναι ικανό προς εργασία. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι η δημογραφία εξαρτάται άμεσα από την ίδια τη συσσώρευση κεφαλαίου: ο αριθμός των γεννήσεων, των γάμων και των θανάτων, επομένως ο αριθμός και το μέγεθος των νοικοκυριών, είναι μεταβλητές που εξαρτώνται από τα εισοδήματα - και αυτά με τη σειρά τους από την πορεία της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης είναι, ως γνωστόν, υποταγμένη στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Έτσι, η κρίση υπερσυσσώρευσης δημιουργεί, εκτός των άλλων φαινομένων καταστροφής, και δυσλειτουργίες στην αναπαραγωγή των εργαζομένων τάξεων.

Σε ό,τι αφορά τους οικονομικούς παράγοντες του εργατικού δυναμικού, η κρίση επιδρά επάνω του, όχι μόνον έμμεσα, διαμέσου των δημογραφικών μεταβλητών, αλλά και άμεσα: μέσω της συμπίεσης της αγοραστικής δύναμης των μισθών και της ανεργίας εξωθεί όλο και περισσότερα μέλη από κάθε νοικοκυριό στην αγορά εργασίας. Ο ενεργός πληθυσμός και η πληθυσμιακή σύνθεση της χώρας, είναι επομένως — και αυτές — μεταβλητές που θα πρέπει να συμπεριληφθούν στην ποσοτική ανάλυση της ανεργίας στην Ελλάδα.

Όμως, η ανάλυσή μας δεν θα συμπεριλάβει την επίδραση που έχουν οι οικονομικές μεταβλητές πάνω στις "δημογραφικές" π.χ. δεν θα εξετάσουμε την επίδραση του ρυθμού συσσώρευσης κεφαλαίου πάνω στον πληθυσμό ή το ποσοστό των ηλικιών 15-64, ούτε, ακόμη, την επίδραση της ανεργίας πάνω στο ποσοστό του εργατικού δυναμικού στον πληθυσμό 15-64 ετών, παρ'όλο που η θεωρητική μας αφετηρία υποδεικνύει την ύπαρξη τέτοιων καθορισμών (από το οικονομικό στο δημογραφικό επίπεδο). Θα περιοριστούμε, σ' αυτό το άρθρο, που έχει το χαρακτήρα προκαταρκτικής ανάλυσης, σε απλές αλγεβρικές σχέσεις. Σε μεταγενέστερη, πληρέστερη μελέτη του ζητήματος, προφανώς οι καθορισμοί αυτοί των δημογραφικών μεταβλητών από τις οικονομικές θα πρέπει να αναλυθούν, με τη βοήθεια, πλέον, και της οικονομετρίας και την κατασκευή ενός μαθηματικού μοντέλου.

Έχοντας, λοιπόν, ως σημείο αναφοράς το θεωρητικό σχήμα της κρίσης υπερσυσσώρευσης διαμορφώνουμε τους ποσοτικούς δείκτες για την ανάλυση της ανεργίας:

Διαπιστώσαμε, προηγουμένως, ότι η ποσοτική ανάλυση θα έπρεπε να ερμηνεύσει τις μεταβολές της απασχόλησης σε μια περίοδο κρίσης υπερσυσσώρευσης, με τις "μεταβλητές" *αποδοτικότητα του κεφαλαίου, ταχύτητα της συσσώρευσης, ύψος της παραγωγής*. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούμε τους παρακάτω δείκτες:

Τον *ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου*, που είναι ο ρυθμός μεταβολής του καθαρού κεφαλαιακού αποθέματος της χώρας και ισούται προς τον λόγο καθαρών επενδύσεων/κεφαλαιακού αποθέματος.

Τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού.

Η μεταβλητή "αποδοτικότητα κεφαλαίου" δεν συμπεριλαμβάνεται στην ομάδα των χρησιμοποιούμενων δεικτών διότι παρουσιάζει υψηλό βαθμό συσχέτισης με το ρυθμό συσσώρευσης.

Διαπιστώσαμε, εξάλλου, χάρη στη θεωρητική ανάλυση, ότι ο ρυθμός υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο πρέπει να ληφθεί υπόψη, αφού ανάλογα με τον ρυθμό αυτό αυξάνεται και ο αριθμός των εργαζομένων που πλεονάζουν (θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς). Για το λόγο αυτό χρησιμοποιούμε, ως δείκτη τον ρυθμό μεταβολής της έντασης κεφαλαίου, δηλαδή του λόγου (χρησιμοποιούμενο κεφαλαιακό απόθεμα) / (απασχολούμενοι).

Έτσι

p το ποσοστό ανεργίας

K το κεφαλαιακό απόθεμα

δ ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού

η το ποσοστό του εργατικού δυναμικού προς τις ηλικίες 15-64 ετών

η_{15-64} οι ηλικίες 15-64 ετών προς το συνολικό πληθυσμό

N_0 ο πληθυσμός

e η ένταση κεφαλαίου (συνολικό χρησιμοποιούμενο παγίο κεφάλαιο ανά απασχολούμενο)

Τότε ισχύει $p=1-(\delta K/N_0\eta_{15-64}\eta e)$

Οι τρεις παραπάνω δείκτες καθορίζουν την απασχόληση.

Για να περιγράψουμε τις μεταβολές του εργατικού δυναμικού χρησιμοποιούμε

τη μεταβολή του ποσοστού του εργατικού δυναμικού στον πληθυσμό ηλικίας 15-64 ετών (πληθυσμός ικανός προς εργασία).

το ποσοστό των ηλικιών 15-64 ετών στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας, το ύψος του συνολικού πληθυσμού.

Αποδεικνύεται αλγεβρικά ότι το ποσοστό ανεργίας είναι συνάρτηση των έξι παραπάνω μεταβλητών, και μόνον αυτών⁸. Επομένως, η εξέλιξη των μεγεθών αυτών είναι δυνατό να μας δώσει μια ερμηνεία του φαινομένου της ανεργίας στα πλαίσια της θεωρίας υπερσυσσώρευσης.

Τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης συνοψίζονται στα σχετικά διαγράμματα. Κατ' αρχήν πρέπει να σημειώσουμε ότι μεταξύ 1984 και 1990 το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε. Επομένως το ενδιαφέρον της ανάλυσης

εστιάζεται στις αρχές της δεκαετίας του '80 αφενός, και τις αρχές της δεκαετίας του '90 αφετέρου.

Ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '80 η ανεργία προερχόταν από την μεγέθυνση του εργατικού δυναμικού, από το 1990 και μετά οφείλεται στη μείωση της απασχόλησης.

Από το 1975 μέχρι το 1984, το εργατικό δυναμικό της Ελλάδας παρουσιάζει σημαντική αύξηση. Κατά την ίδια περίοδο αυξάνεται και η απασχόληση, αλλά με ρυθμούς που - αν και μεγάλοι - υπολείπονται των αντίστοιχων του εργατικού δυναμικού. Έτσι, η ανεργία αυξάνεται στις αρχές της δεκαετίας του '80 σαν αποτέλεσμα, όχι της μείωσης της απασχόλησης αλλά της δραστηκής αύξησης του εργατικού δυναμικού.

Ωστόσο, από το 1985, η μεγέθυνση του εργατικού δυναμικού επιβραδύνεται, και από το 1988 ανακόπτεται. Η αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων, κατά την ίδια περίοδο, αντιθέτως, συνεχίζεται — αν και με μικρότερους ρυθμούς απ' ό,τι στη δεκαετία του '70. Σαν συνέπεια των παραπάνω εξελίξεων, η ανεργία μεταξύ 1984 και 1990, παρουσιάζει ελαφρά μείωση.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η απασχόληση αυξάνεται συνεχώς από το 1970 μέχρι το 1990, και ότι μειώνεται για πρώτη φορά κατά την τελευταία διετία. Σαν αποτέλεσμα της μείωσης του αριθμού των απασχολούμενων (η οποία προβλέπεται ότι θα συνεχιστεί και κατά το 1993), το ποσοστό ανεργίας παρουσιάζει αλματώδη αύξηση — παρά το γεγονός ότι το μέγεθος του εργατικού δυναμικού έχει πλέον σταθεροποιηθεί.

Η επέκταση του παραγωγικού δυναμικού και η υποκατάσταση εργασίας από μηχανές είναι οι κυριότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της ανεργίας.

Η επέκταση του παραγωγικού δυναμικού (δηλαδή η συσσώρευση κεφαλαίου) είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας που έδρασε στην κατεύθυνση αύξησης της απασχόλησης, η δε υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο (εκμηχάνιση, αυτοματοποίηση), ο πιο σημαντικός παράγοντας που έδρασε στην κατεύθυνση μείωσής της. Γενικά, η επέκταση του παραγωγικού δυναμικού υπερέκλυσε τις επιπτώσεις της εκμηχάνισης και της αυτοματοποίησης (υποκατάσταση εργασίας) κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '80, αλλά από το 1985 η επέκταση του παραγωγικού δυναμικού δεν είναι ικανή να αντισταθμίσει τις δυσμενείς — σε σχέση με την απασχόληση — επιπτώσεις της εκμηχάνισης και της αυτοματοποίησης.

Αποφασιστικό ρόλο στην εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων έπαιξε και ο τρίτος κατά σειράν κυριότερος παράγοντας, που είναι ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Ο παράγοντας αυτός ήταν γενικά αρνητικός πλην της περιόδου 1986-1990.

Η αύξηση του πληθυσμού και η αύξηση του εργατικού δυναμικού [ως

ποσοστό του ικανού προς εργασία πληθυσμού (ηλικίας 15-64 ετών), ήταν δύο άλλοι παράγοντες της ανεργίας οι οποίοι όμως, από το 1985 και μετά είχαν επιπτώσεις μικρής έως μετρίως εντάσεως. Αντιθέτως, η σημασία τους ήταν εξαιρετική στις αρχές της δεκαετίας του '80: οδήγησαν, τότε, σε δραστική αύξηση του εργατικού δυναμικού και της ανεργίας.

Τέλος, το ποσοστό των ηλικιών 15-64 ετών στο συνολικό πληθυσμό, αυξάνεται συνεχώς καθώς επέρχεται δημογραφική γήρανση του πληθυσμού της χώρας, με αποτέλεσμα να επιτείνει την ανεργία. Ο παράγοντας αυτός δεν είναι από τους καθοριστικούς, αλλά η δράση του είναι μακροχρόνια, σταθερή και έχει πάντοτε την ίδια κατεύθυνση — δηλαδή την κατεύθυνση αύξησης του ποσοστού των ικανών προς εργασία ατόμων.

Επομένως:

Η εμπειρική/ποσοτική ανάλυση της ανεργίας καθιστά έκδηλα τα σημεία της κρίσης υπερσυσώρευσης και επαληθεύει έτσι τη θεωρητική μας αφετηρία: επιβράδυνση της συσσώρευσης, αύξηση της αργούσας παραγωγικής δυναμικότητας, αύξηση της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου, όλα τα συμπτώματα της υπερσυσώρευσης είναι παρόντα στην εξέλιξη των μεταβλητών που καθορίζουν την απασχόληση.

Όμως, τα αποτελέσματα της κρίσης δεν είναι ευθύς εξ' αρχής αρνητικά πάνω στην απασχόληση. Μέχρι το 1990, ο ρυθμός συσσώρευσης, σε συνδυασμό με τις αυξήσεις του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, υπερκαλύπτει τις μειώσεις που προκαλεί στην απασχόληση η εκμηχάνιση/αυτοματοποίηση. Από το 1990, όταν πλέον εκδηλώνονται με τον πλέον ανοικτό τρόπο οι εκκαθαριστικές λειτουργίες της κρίσης υπερσυσώρευσης, όταν δηλαδή απομακρύνονται από την αγορά τα λιγότερο κερδοφόρα τμήματα του κεφαλαίου, η απασχόληση μειώνεται. Επομένως, δεν μπορούμε να συνάγουμε ότι τα αποτελέσματα της κρίσης πάνω στην απασχόληση είναι μονοσήμαντα, ή ακόμη καλύτερα, ότι μεταξύ κρίσης και ανεργίας υπάρχει σχέση μηχανικής αιτιότητας. Διαπιστώνουμε, αντίθετα, ότι η διαχείριση της κρίσης υπερσυσώρευσης επηρεάζει σημαντικά την απασχόληση, και συνακόλουθα, την ανεργία.

Η ανεργία, ως φυσικό (αναπόφευκτο) επακόλουθο της κεφαλαιοκρατικής κρίσης συσσώρευσης, είναι παράγωγο του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Σαν τέτοια, και διαρκούσης της κρίσης, δεν είναι δυνατό να μειωθεί ουσιαστικά χωρίς την εφαρμογή της ριζοσπαστικής λύσης, που έχει ήδη προτείνει το εργατικό κίνημα: τη δραστική μείωση του εργάσιμου χρόνου.

Ωστόσο, ο σημερινός συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ κυρίαρχων και εργαζομένων τάξεων, επιβάλλει τη διαμόρφωση — εκ μέρους των οργανώσεων των εργαζομένων τάξεων — μιας αμυντικής τακτικής, η οποία μπορεί να έχει τη μορφή διεκδικήσεων σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής με στόχο την

ενίσχυση της απασχόλησης. Με αυτό το πνεύμα, στα πλαίσια της εκάστοτε οικονομικής πολιτικής πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, από τις συνδικαλιστικές και πολιτικές οργανώσεις των εργαζομένων τάξεων, στους τρεις παράγοντες που, μετά το 1985, καθορίζουν το ποσοστό ανεργίας: στον ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου (δηλαδή την επέκταση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας), στον βαθμό απασχόλησης του παραγωγικού δυναμικού και στον ρυθμό υπακατάστασης της εργασίας από λειτουργίες των μηχανών. (Οι μεν δύο πρώτοι παράγοντες αυξάνουν την απασχόληση ενώ ο τρίτος την μειώνει).

Η σημερινή οικονομική πολιτική είναι ολέθρια για την απασχόληση, αφού καθηλώνει τις επενδύσεις — και συνακόλουθα το ρυθμό συσσώρευσης — από τη μια, και μειώνει το βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού από την άλλη. Έτσι, κανένας από τους τρεις βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της ανεργίας δεν είναι σήμερα ευνοϊκός.

Βέβαια, η πολιτική αυτή δεν είναι ολέθρια μόνον για την απασχόληση και τις εργαζόμενες τάξεις, αλλά και για τις ίδιες τις παραγωγικές δυνατότητες του ελληνικού καπιταλισμού, αφού η μαζική παρατεταμένη ανεργία θίγει τις ίδιες τις ικανότητες, τις δεξιότητες, τις γνώσεις και τη διαθεσιμότητα των εργαζομένων. Στο βαθμό που αυτό θα γίνεται αντιληπτό, όλο και περισσότερο, από μερίδες των κυρίαρχων τάξεων, τόσο θα σταθεροποιείται το έδαφος των διεκδικήσεων των εργαζομένων.

Σε αντίθεση με τη σημερινή οικονομική πολιτική, η οποία έχει καταστρεπτικές επιπτώσεις πάνω στην απασχόληση, μια πολιτική που θα θεωρούσε αναπόφευκτο τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό — με όλες τις αρνητικές συνέπειες που έχει αυτός για την απασχόληση — αλλά θα πετύχαινε, ταυτόχρονα, και επί σειρά ετών, αυξήσεις του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και του ρυθμού συσσώρευσης, θα είχε τη δυνατότητα να μειώσει — έστω σε κάποιο βαθμό — την ανεργία.

Αντί επιλόγου:

Με δεδομένο ότι η ανεργία είναι μια δυνατότητα εγγεγραμμένη στην ίδια τη δομή και τη λειτουργία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, δυνατότητα η οποία μετατρέπεται σε πραγματικότητα κατά τη διάρκεια των κρίσεων υπερσυσώρευσης — σαν τη σημερινή, προκύπτει από τα πράγματα ότι η δραστική μείωση του χρόνου εργασίας δεν μπορεί παρά να αποτελεί σταθερό στρατηγικό στόχο των εργαζομένων τάξεων. Ωστόσο, ο σημερινός ταξικός συσχετισμός δυνάμεων, που είναι εξαιρετικά δυσμενής για τις δυνάμεις της εργασίας, μας αναγκάζει να αναζητήσουμε — πέρα από το στρατηγικό στόχο — και μια αμυντική τακτική. Με αφετηρία την θεωρία της κρίσης υπερσυσώρευσης και την εμπειρική ανάλυση της ανεργίας στην Ελλάδα, διαπιστώνουμε ότι η

τακτική αυτή θα πρέπει να στοχεύει στην επέκταση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας (μέσω επενδύσεων) και στην αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του υπάρχοντος παραγωγικού δυναμικού (μέσω μιας πολιτικής διαρκούς οικονομικής μεγέθυνσης).

1. Louis Althusser, Πρόλογος στο Κεφάλαιο, Εκδόσεις Garnier Flammarion.

2. Βλέπε αναλυτικά στο Η έννοια της κρίσης υπερσυσώρευσης στο Κεφάλαιο του Karl Marx, Περιοδικό "Θέσεις" Νο 36/1991.

3. Karl Marx, Το Κεφάλαιο, Τόμος τρίτος, Σύγχρονη Εποχή 1978, σελ.317 και επ.

4. Η ανάλυση που επιχειρείται εδώ πρέπει να θεωρηθεί ως προκαταρκτική, διερευνητική του πεδίου της έρευνας, του οποίου η εκμετάλλευση δεν μπορεί παρά να είναι αποτέλεσμα μιας μεγαλύτερης μελέτης.

5. Η θεωρία της κρίσης υπερσυσώρευσης κεφαλαίου του Karl Marx επιδέχεται πολλών ειδών "αναγνώσεις". Το άρθρο αυτό βασίζεται σε μια προσέγγιση που έχει εκτεθεί εκτενώς στο τεύχος 36 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1991) του περιοδικού Θέσεις με τον τίτλο Η έννοια της κρίσης υπερσυσώρευσης στο Κεφάλαιο του Karl Marx (Η.Ιωακείμολου & Γ.Μηλός). Αυτή η "ανάγνωση" καταλήγει σε δύο βασικές διαπιστώσεις: Πρώτον, ότι εκτός από την ανάλυση του ποσοστού υπεραξίας, η μελέτη της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου αποτελεί απαραίτητο όρο για την κατανόηση των συνθηκών υπό τις οποίες η συσσώρευση κεφαλαίου μετατρέπεται σε υπερσυσώρευση, δηλαδή σε κρίση. Διότι, η μείωση του ποσοστού υπεραξίας μετατρέπεται σε πτώση του ποσοστού κέρδους (κρίση υπερσυσώρευσης), μόνον εφόσον δεν αντισταθμίζεται (η μείωση του ποσοστού υπεραξίας) από μια μείωση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου. Δεύτερον, ότι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου καθορίζεται από τρεις κατηγορίες παραγόντων: (α) Αυτούς που σχετίζονται με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας λόγω τεχνολογικών μεταβολών. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για παράγοντες που υπεισέρχονται στην ανάλυση του Marx για την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους (αύξηση της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου, αύξηση της παραγωγικότητας του τομέα I, πρόοδος των φυσικών επιστημών και της εφαρμογής τους...).(β) Αυτούς που σχετίζονται με το χρόνο και την ένταση λειτουργίας των μέσων παραγωγής υπό δεδομένη τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου (διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, συγκέντρωση των μέσων παραγωγής και μαζική τους χρησιμοποίηση, οικονομία στους όρους εργασίας σε βάρος των εργατών...).(γ) Αυτούς που αναφέρονται στις δεξιότητες του συλλογικού εργάτη, ή μ'άλλα λόγια, στη δυνατότητα αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας χωρίς μεταβολή της παραγωγής, δηλαδή της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου (κοινωνικά συνδυασμένη εργασία, συγκέντρωση και συνεργασία των εργατών, κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, οικονομίες που προκύπτουν από τη συσσωρευμένη πείρα του συλλογικού εργάτη, τις γνώσεις του, την υποταγή του στον εργοστασιακό δεσποτισμό... Οι δύο τελευταίες κατηγορίες παραγόντων υπεισέρχονται στην ανάλυση του Marx για τις οικονομίες στη χρήση σταθερού κεφαλαίου.

6. Ακριβέστερα, ο ρυθμός συσσώρευσης κεφαλαίου εξαρτάται από δύο ανεξάρτητες μεταβλητές: την αποδοτικότητα του κεφαλαίου (μέτρο της κερδοφορίας) και το ρυθμό αύξησης της συνολικής ζήτησης. Η διαπίστωση αυτή επαληθεύεται οικονομετρικά.

7. Για τα ζητήματα αυτά βλέπε αναλυτικά στο Εργατικό κόστος, ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ (Η.Ιωακείμολου), 1992.

8. Είναι προφανές ότι αυτό δεν είναι μια σύμπτωση, αλλά ένας ανιστορικός περιοριστικός όρος της διαμόρφωσης των δεικτών. Επιλέγουμε, δηλαδή, υποχρεωτικά, μια ομάδα δεικτών που να ικανοποιεί απαραίτητα τον όρον αυτόν: το ποσοστό ανεργίας πρέπει να είναι συνάρτηση όλων των δεικτών και μόνον αυτών.